

Folkeskolens tilsyn gennem 150 år – en orientering

Af INGRID MARKUSSEN

Folkeskolens tilsyn gennem 150 år er i omarbejdet og udvidet form en gengivelse af mag.art. *Ingrid Markussens* foredrag ved det lokalhistoriske kursus i Viborg, afholdt af Foreningen af historielærere ved seminarierne, i dagene 25.–30. januar 1971. Artiklen begrænser sig som foredraget til folkeskolen udenfor København. Specifikt sønderjyske forhold er ikke medtaget.

1814–1841

Skolens administration blev i 1814 bygget op omkring en central tilsynsmyndighed og flere lokale.

Danske Kancelli stod som skolens øverste og centrale myndighed. Her blev alle spørgsmål afgjort, der ikke kunne løses på lokalt plan, og hertil indsendtes indberetninger om skolevæsenets tilstand i alle dele af landet. Ligesom før 1814 tog første departement sig af »den lavere undervisning«. Danske Kancelli skulle selv hvert år forelægge kongen en »udsigt« over skolevæsenets tilstand i riget. Kancelliets materiale findes i rigsarkivet (RA).

På det lokale plan blev skolens tilsyn varetaget af biskop, skoleinspektion og skolekommission. *Biskoppen* var uafhængig af de øvrige tilsynsmyndigheder. Han skulle udtale sig om skoleplanerne, inden de blev approberet af ministeriet og ved visitatsbesøg skulle han kontrollere lærernes undervisning og børnenes kundskabsniveau i sit stift og sende indberetning om visitatserne direkte til danske kancelli. Biskoppens visitatsberetning findes f. n. i RA og visitatsbøgerne i Landsarkivet (LA).

For hvert amt indrettedes en *amtsskoledirektion* bestående af amtmanden og en amtsprovst, hvor amtmanden var formand, men hvor amtsprovsten som den forretningsførende fik størst betydning. Amtsskoledirektionen var oprettet i 1806, i det provisoriske skolereglement for øerne. En af amtets provster fik da til opgave særlig at tage sig af skolevæsenet. På grund af økonomiske vanskeligheder blev amtsprovstembedet nedlagt i 1822, og amtsskoledirektionen blev er-

stattet af provstidirektioner hver bestående af amtmanden og den lokale provst. Ændringen betød altså flere skoledirektioner end før 1882.

Amtsskoledirektionen modtog fra skolekommissionen 2 gange om året en indberetning om skolevæsenet samt eksamenslister over børnene. Indberetningen blev sendt i to eksemplarer, således at direktionen kunne beholde det ene og videresende det andet til kancelliet. Skoledirektionen skulle selv en gang årlig udarbejde en indberetning om skolevæsenet i hele amtet (efter 1822 i provstiet) og sende den til kancelliet. Indberetningen skulle give oplysninger om skolegangsorden, antal skoler, lærere og skolepligtige børn, samt en tabellarisk oversigt over samtlige skolers indtægter og udgifter. Ved selvsyn skulle direktionen – oftest provsten – undersøge skolevæsenets tilstand. Anordningen i 1814 siger ingenting om at også provstens visitatser skulle indberettes til kancelliet. Provsten skulle være med ved sognets valg af skolelod, ligesom han skulle godkende nybygninger og lærere. Skoledirektionen skulle påse, at ingen kommune i amtet fik så store udgifter til skolevæsenet, at det blev overbebyrdet. Hvis dette var tilfældet, skulle direktionen indberette det til kancelliet, der kunne skaffe understøttelse ved ligning på hele amtet. Endvidere var skoledirektionen, som den lokale skolekommissions foresatte, forpligtet til at mulkttere denne, dersom kommissionen ikke opfyldte sine forpligtelser overfor skolevæsenet. Det kunne forekomme!. Endelig skulle skoledirektionen indgive forslag til kancelliet om nærmere bestemmelser for hvert amts hjælpekasse for pensionerede lærere og lærerenker.

Alle disse sager kan man få et overblik over i skoledirektionens journalbog, ligesom man her kan se, hvilke akter der fra direktionen er gået ind til kancelliet. Skoledirektionens arkiv findes i landsarkivet (LA), enten i amtsprovstearkivet, i provstearkivet eller i amtsarkivet.

Direkte understillet kancelliet og skoledirektionen stod *skolekommissionen*, der i 1814 blev oprettet for hvert sogn. I skolekommissionen var i landsognene gejstlighedens repræsentant, sognepræsten, født formand. Af de øvrige medlemmer var godsejerne repræsenteret af de såkaldte skolepatroner (de jordejere der havde over 32 td. hartk.) og sognets beboere af 1 til 2 skoleforstandere, der blev valgt af skoledirektionen blandt bønderne i sognet. Efter samme princip blev skolekommissionen i byerne sammensat af sognepræsten – eller præsterne hvis der var flere kirker, magistraten eller byfogden og 2–3

skoleforstandere, der skulle vælges af direktionen. Derimod valgte kommissionen i byerne selv sin formand.

Skolekommissionen skulle ifølge loven drage omsorg for, at skoleloven blev overholdt af lærer og sogn. De beslutninger, der blev taget på de månedlige skolekommissionsmøder, skulle præsten notere i skolekommissionsprotokollen, der er en vigtig kilde til skolens historie. Præsten skulle som formand føre kommissionens korrespondance. Medlemmerne skulle ofte besøge skolen og vejlede læreren eller muliggøre ham, hvis han viste forsømmelighed i sit skolearbejde. Præsten skulle besøge skolen hver 14. dag (mon det er blevet overholdt?) og notere eventuelle bemærkninger i skolejournalen. Skoleforstanderne skulle også besøge skolen hver 14. dag for at se, at alt var i orden. De skulle notere deres besøg i skoleprotokollen, så at skoledirektionen kunne se, at de havde været der. Skolepatronerne havde tilsynet med skolens bygninger og inventar og skulle i skolen kontrollere, at læreren fik de naturalydelser, som sognets beboere var forpligtet til at give. De skulle endvidere indgive forslag om nybygninger til skoledirektionen, og som regel var det en af skolepatronerne, der førte regnskabet for den særlige skolekasse, der blev oprettet i hvert sogn for at holde de udgifter til skolevæsenet, som ikke blev dækket på anden måde. Regnskabet skulle indsendes til skoledirektionen.

Skolekommissionen bestemte, hvilke bøger og hvilket undervisningsmateriale læreren skulle bruge. Hvis læreren havde særlige ønsker i så henseende, skulle andragendet sendes gennem skolekommissionen til skoledirektionen. To gange om året skulle skolekommissionen som før omtalt indsende indberetning og eksamensfortegnelse til skoledirektionen. Skolekommissionens arkiv findes, hvis det er afleveret, i sognekaldsarkivet i LA, og for byerne i købstadsarkivet i LA.

Læreren tilhørte ikke skolens tilsynsmyndigheder, men administrerede den enkelte skoles undervisning og er taget med her for at komplettere billedet af de lokale skolearkivalier. Det materiale, der findes fra den enkelte skole er

1. en fortegnelse over skolens inventar, som læreren skulle udarbejde og få attesteret 2 gange årligt af skolekommissionen. En sådan inventarfortegnelse kan være uhyre oplysende om skolens lærebøger og undervisningsmateriale.
2. En skoleprotokol, hvor læreren skulle indføre alle skolepligtige børn i distriktet samt forældrenes navn og stilling.

3. Et undervisningsskema over skolens undervisning som skulle opslås i skolestuen ifølge loven af 1814.
4. En skolejournal, der også kaldtes flidsjournal eller dagbog. Den skulle indeholde forsømmelseslister og lærerens bemærkninger til forsømmelser samt notater om, hvornår skolen ikke havde været holdt og angive årsagen dertil. Journalen skulle altid findes i skolen således at skolekommissionens medlemmer kunne se den og notere deres besøg i den.
5. En embedsbog, hvori læreren skulle indføre alle forordninger og bestemmelser, der vedrørte hans skole.

Skolens egne arkivalier findes, hvis de er afleveret, i LA, enten i sognekaldsarkivet eller i sognerådsarkivet. Er de ikke afleveret, hvilket ofte er tilfældet, befinder de sig måske i det lokalhistoriske arkiv, i det byhistoriske arkiv, ude på en af skolerne, eller er i privat eje, hvis de da ikke er blevet kørt på lossepladsen eller brændt blandt gamle papirer, som det er sket adskillige steder, ikke mindst da de gamle landsbyskoler blev nedlagt ved centralskolernes tilkomst.

1841–1856

Ved landkommunalloven d. 13. august 1841 ændredes den kommunale skoleforvaltning, medens biskoppens og provstidirektionens tilsynsmyndighed fortsatte uforandret. *På landet* forsvandt nu skolekommissionerne, og skolevæsenets bestyrelse blev overtaget af de nyoprettede *sogneforstanderskaber*; i princippet en demokratisering af skolekommissionen. I virkeligheden var forskellen ikke så stor. Sognepræsten skulle være medlem af sogneforstanderskabet, og her har han naturligt taget sig af kommunens skolevæsen, medens skolekommissionens skolepatroner fra 1814 på grund af deres jordbesiddelser automatisk fik sæde i sogneforstanderskabet. Sogneforstanderskabet valgte blandt sine medlemmer en eller to skoleforstandere. Sogneforstanderskabets sagsbehandling blev indført i en særlig skoleprotokol, der – hvis den er afleveret – findes i LA, i sognekaldsarkivet eller i sognerådsarkivet.

I købstæderne opretholdt man skolekommissionen efter kommunal-loven d. 24. oktober 1837, og tilsynet med skolen blev delt mellem

skolekommissionen og de nyoprettede borgerrepræsentationer, således at borgerrepræsentationen fortrinsvis tog sig af skolevæsenets økonomi, medens skolekommissionen (hvis skoleforstandere nu blev valgt af borgerrepræsentationen) vedblev at være lærerens nærmeste foresatte og tog sig af spørgsmål vedrørende skolegang og undervisning. Arkivalierne fra borgerrepræsentation og skolekommission findes, hvis de er afleveret, i LA, i købstadsarkivet, ellers i den enkelte bys byhistoriske arkiv eller på rådhuset.

Danske Kancelli fik i den frie forfatning sin afløser i *Kultusministeriet*, det vil sige i ministeriet for kirke- og undervisningsvæsen, hvor både folkeskolens og den højere skoles sager blev samlet under andet departement. Der blev i 1855 oprettet et særligt 3. departement for »borger- og almueskolevæsenet«, med biskop Monrad som første departementschef og titlen overskoledirektør, fordi man havde ment, at almueskolens sager ikke alene burde behandles af jurister, men også forelægges for en særlig skolekyndig person. Departementet fik imidlertid ikke lang levetid, – det blev nedlagt i 1866.

1856–1867

Skoleloven af 8. marts 1856 ændrede den økonomiske administration af skolen på amtsplan, medens den sognekommunale skoleforvaltning forblev uforandret.

For hver amtsrådsreds blev der oprettet *et skolefond*, som formidlede statens tilskud til lærerlønninger, byggelån, lærerpensioner m. v., og hvortil også visse lokale indtægter indløb. Det var første gang, staten gav tilskud til almueskolevæsenet som sådant. Skolefonden skulle udrede alle skoleudgifter på amtsplan, inklusive amtets købstæder. Til at varetage bestyrelsen af skolefondens midler blev der samtidig oprettet to nye institutioner, et *skoleråd* bestående af amtmanden, amtsrådets medlemmer samt repræsentanter for amtsrådsredsens købstæder, og en *amtsskoledirektion*, bestående af alle amtsrådsredsens provstidirektioner. Opgaverne blev fordelt mellem de to institutioner, således at skolerådet skulle vedtage budgettet for skolefonden og have den bevilgende myndighed over midlerne, samtidig med at det skulle overvåge, at ingen kommune i amtsrådsredsen fik uforholdsmæssig store skoleudgifter, medens amtsskoledirektionen havde

den praktiske administration af fondens midler. Da det var skolerådet, der indkaldte til møder om skolefonden, og amtmanden var formand, er det følgelig i amtsarkivet i LA, man vil finde materiale om skolefonden.

I den enkelte *provstiskoledirektion* blev det folkelige element styrket i 1856, derved at skolerådet udpegede et tredje medlem for 3 år ad gangen (1860).

Skoledirektionens beføjelser undergik ikke nogen forandring. Den skulle fortsat være mellemed mellem ministeriet og den lokale skolebestyrelse. Som regel afgjorde skoledirektionen selv spørgsmål om forandringer i provstiets skoleplaner, foretog valg af lærebøger, der ikke var autoriserede til almindelig benyttelse i almueskolen, bestemte fremgangsmåden ved eksamen, sanktionerede privatundervisning, foranstaltede at vacante lærerembeders tjeneste blev videreført, samt besatte de fleste lærerembeder – ueksaminerede lærere skulle altid prøves hos provsten. Tilsynet med lærerne var fortsat en hovedpart af tilsynsvirksomheden.

Oftest blev skolesagerne i skoledirektionen afgjort pr. korrespondance mellem medlemmerne. Skoledirektionen skulle fra 1856 afgive en særlig beretning til ministeriet om gymnastikundervisningens tilstand i skolerne, og fra 1863 give en summarisk meddelelse om privatskolerne på landet. Derimod skulle den ikke efter 1860 indsende skolekommissionens halvårslige beretninger. I 1871 blev det bestemt, at provsten skulle indsende sine årlige visitatsberetninger til ministeriet.

Det i 1841 nyoprettede *amtsråd* skulle til ministeriet indsende en oversigt over amtets samlede udgifter til skolevæsenet, en følge af at amtsrådet nu havde tilsynsmyndighed over sogneforstanderskabets samlede forvaltning. I 1867 blev det direkte udtrykt i loven, at amtsrådet havde tilsynsmyndighed over sognerådernes forvaltning af skolevæsent. Hvis et sogneråd vægrede sig ved at opfylde sine pligter i så henseende, kunne amtsrådet pålægge sognerådet tvangsbøder. En tilsvarende tilsynsmyndighed blev ved kommunaloven for købstæderne den 26. maj 1868 pålagt indenrigsministeriet overfor byrådets skoleforvaltning.

Biskoppen havde efter 1856 de samme beføjelser som før. Det var særlig kirkebylærerembederne han førte tilsyn med. Her havde læreren efter 1814 overtaget degnens funktion, og denne stod som gejst-

lig embedsmand under biskoppens øvrighed. Biskoppen kunne mulkttere kirkebylærere, hvis de ikke på en tilfredsstillende måde holdt kirken ren, ringede med klokkerne, bistod præsten under gudstjenesten m. v.

1867–1899

Ved landkommunalloven af 6. juli 1867 genoprettedes skolekommissionen på landet. Efter samme princip som i købstæderne blev skolens tilsyn delt mellem *sogneråd* og *skolekommission*. Det betød ikke nogen stor personudskiftning i skolesager, for præsten skulle som indtil 1841 være formand i skolekommissionen, og de to andre medlemmer skulle vælges af sognerådet for tre år, det ene skulle være medlem af sognerådet.

Til skolekommissionens forpligtelser hørte tilsynet med de privat underviste børn, hvadenten de blev undervist i hjemmet eller i privatskoler (friskoler). Skolevæsenets økonomiske sager sorterede under sognerådet, selv om de også behandledes i skolekommissionen. Vigtigt er, at al korrespondance mellem skolekommission og højere myndighed, skoledirektion og ministerium, skulle gå igennem sognerådet. Man kan altså fra nu af finde sognerådets udtalelser på de fleste skolesager, der har været drøftet blandt skolemyndighederne.

I byerne skulle efter 26. maj 1868 *skolekommissionens* medlemmer være sognepræsten eller sognepræsterne samt det dobbelte antal medlemmer valgte af byrådet for tre år, af hvilke halvdelen skulle tilhøre byrådet.

Byrådet nedsatte ofte et skoleudvalg, der tog sig af de vigtigste skolesager. Herved kunne samme personer både sidde i byrådets skoleudvalg og som valgte repræsentanter i skolekommissionen.

Da kompetanceforholdet mellem sogneråd og skolekommission ikke i 1867 var helt afklaret, kom en præcisering af *skolekommissionens opgaver i landkommunerne ved en lov af 18. marts 1871*. Denne slog fast, at skolekommissionen for det første skulle overvåge, at skolepligtige børn blev holdt til skole. Midlet var en gang om måneden at indsende forsømmelseslister til sognerådet, der havde som opgave at mulkttere for ulovlige forsømmelser. Skolekommissionen skulle endvidere overvåge, at undervisningstiden blev overholdt af skolen – loven siger intet om hvordan, men her tænkes vel på den gældende

praksis med besøg i skolen. Skolekommissionen skulle foreslå feriefordeling og udtale sig om ekstraordinære fridage, samt bevilge udskrivning af skolen. Endvidere skulle skolekommissionen beramme eksamen og sørge for censur ved denne både i den offentlige skole og i de private skoler.

Med hensyn til selve undervisningen skulle den påse, at klassedelingen fandt sted på den for undervisningen mest passende måde, og den skulle afgive indstilling til sognerådet om valg af autoriserede lærebøger og om eventuelle mangler ved skolens forsyning af inventar og undervisningsmateriale; her er der tale om en indskrænkning i beføjelsen, da skolekommissionen før 1841 selv bestemte hvilke lærebøger der skulle bruges i skolen.

Om alle de ovennævnte spørgsmål skulle skolekommissionen affatte en årlig beretning til skoledirektionen. Beretningen skulle desuden omhandle privatskolerne og gymnastikundervisningen i den offentlige skole samt indeholde en udtalelse om lærerens forslag til undervisningsplan. Da der samtidig blev bestemt, at intet spørgsmål vedrørende skolen kunne afgøres af sognerådet uden først at have været til udtalelse i skolekommissionen, må historikeren fra nu have gode muligheder for at undersøge skolekommissionens holdning til skolevæsenets udformning. I denne bestemmelse rummedes vel også den tidligere praksis, at skolekommissionen skulle udtale sig om oprettelsen af en ny skole og nye lærerembeder. Endelig fik skolekommissionen i lov af 4/2 1871 til opgave at overvåge, at alle skolebørn blev koppevaccineret.

En lignende præcisering af opgaverne for købstædernes skolekommissioner mangler i lovgivningen, men de må naturligt have været de samme som i landkommunerne. Desuden havde skolekommissionen i byerne lovfæstede beføjelser, der gik ud over dem, der var tillagt landkommunernes skolekommissioner. Den kunne således forhandle med skoledirektionen om at antage en medhjælper til skolens undervisning, uden at byrådet behøvede at tages med på råd (Min. skrivelse 14/6 71), ligesom den selv kunne tage beslutning om valg af lærebøger i skolen samt indrømme ekstraordinære ferier i skolen. Skolekommissionen i købstæderne kunne også udstede officielle vidnesbyrd om lærerne i kommunen, f. eks. ved en lærers ansøgning om advancement.

I lov af 14. dec. 1877 blev skolekommissionens sammensætning æn-

dret i landkommuner med flere pastorater, idet skolekommissionen her kom til at bestå af sognepræsterne og det dobbelte antal sognerådvalgte medlemmer, hvoraf halvdelen skulle have sæde i sognerådet. Skolekommissionen skulle selv vælge sin formand blandt præsterne. Samme lov tillod ministeriet at udvide skolekommissionens medlemstal i store landkommuner.

Ministeriet fik i denne periode to pædagogiske rådgivere, for sang (1859) og gymnastik (1870). Faginspektørerne skulle rejse rundt og se på undervisningen inden for alle skoleformer og afgive beretning om deres virksomhed, samt afgive betænkning om alle sager, som blev tilstillet dem fra ministeriet.

1899–1933

Den nye skolelov af 24. marts 1899 medførte en ikke uvæsentlig ændring i skolens tilsyn, idet skolekommissionen fra nu af skulle give *læreren* (i købstæderne overlæreren, på landet første- eller enelæreren) mulighed for at udtale sig om skolespørgsmål, der vedrørte den enkelte skole – f. eks. spørgsmål om skolegangsorden, ferier, undervisning, anskaffelse af læremidler, oprykning af elever i en højere klasse, samt angående planer om at opføre en ny skolebygning, at omlægge skoledistriktet og at oprette nye lærerembeder. Læreren erklæring skulle, hvis den var skriftlig, følge sagen ved dens behandling blandt skolemyndighederne, og her åbnes således for første gang mulighed for at undersøge lærernes synspunkter og indflydelse på skolevæsenets ordning.

Samtidig ændredes *skolekommissionens* sammensætning, idet sognerådet kunne forhøje antallet af sognerådvalgte medlemmer fra 2 til 4, af hvilke de to skulle vælges udenfor sognerådet. Ændringen betød en øget indflydelse for de folkevalgte repræsentanter og en tilsvarende formindsket indflydelse for sognepræsten. Der blev for første gang i loven taget hensyn til skolebørnenes forældre, idet mindst to af de fire sognerådvalgte medlemmer ved indvælgelsen skulle have undervisningspligtige børn.

Den enkelte skoles indflydelse på skolens administration blev væsentligt forøget i 1904. Fra 1899 skulle som nævnt skolelederen tages med på råd af skolekommissionen; nu blev der udarbejdet klare

instrukser om skoleledelse og lærerråd, hvor især skolens leder fik pålagt bestemte tilsynsforpligtelser.

Ved loven af 29. marts 1904 fik lærerpersonalet ved købstadsskoler mulighed for at udtale sig til skolekommissionen om spørgsmål, der vedrørte den enkelte skole (stort set de samme spørgsmål, som blev præciseret i 1899-loven), gennem de nyoprettede *lærerråd*. I landsbyordnede skoler, hvor der ikke blev oprettet lærerråd, skulle den enkelte fast ansatte lærer eller lærerinde have mulighed for at udtale sig i lignende sager. I kommuner med flere købstadsordnede skoler kunne skolekommissionen lade alle lærerrådene træde sammen i et *fælleslærerråd* for at tage stilling til spørgsmål, der krævede en ensartet løsning for hele kommunen. Skolekommissionen skulle i så tilfælde udpege formanden for fælleslærerrådet. I kommuner, der havde en fælles tilsynsformand for alle skoler (en skoledirektør eller skoleinspektør) blev denne automatisk formand i kommunens fælleslærerråd.

De nyetablerede lærerråd skulle have skolens leder til formand. Over forhandlingerne blev der ført protokol, der oftest opbevares ved de enkelte skoler, medens de skriftlige erklæringer, der er blevet indsendt til skolekommissionen, har fulgt sagens akter og kan ligge f. eks. i skoledirektionens arkiv eller i ministeriet, hvis sagen er endt her.

I 1900 fik *den enkelte skoles leder* i en instruks tildelt det umiddelbare tilsyn med skolens virksomhed. Hermed overtog han en del af skolekommissionens beføjelser, selv om det blev udtrykt, at skolens leder udøvede sin tilsynsmyndighed på skolekommissionens vegne. Således fik han tilsynet med lærerpersonalets arbejde, med undervisningen og undervisningstiden, med skolens orden samt med bygninger og inventarium. Han skulle sammen med faglærerne indgive forslag til skolekommissionen om anskaffelse af undervisningsmateriale, skulle videregive alle statistiske oplysninger om skolen, som blev forlangt af skolemyndighederne, ligesom han skulle fremsende forslag til skolens årlige budget, hvis skolekommissionen forlangte det. Han skulle endvidere udarbejde forslag til eksamens afholdelse, til klassefordeling, fagfordeling og ferieplan. Endelig skulle han afgøre, hvorledes undervisningen ved en lærers sygdom kunne videreføres. Mange af instruksens bestemmelser var vel kun en præcisering af den gældende praksis, men vedrørende tilsynet var det en nyordning af væsent-

lig betydning for den enkelte skole. Fra nu af blev skolekommissionens besøg i skolerne en sjældenhed udenfor eksamen.

Med 1899-loven blev der til *ministeriet* knyttet en *pædagogisk konsulent for folkeskolen og seminarierne*, og denne fik sine arbejdsopgaver fastsat i en instruks d. 2. juli 1901. Stillingen var honorarlønnet og blev først kongeligt embede i 1919; men frem til 1931 blev konsulenten fortsat udnævnt for tre år ad gangen. I realiteten havde ministeriet fra 1886 haft den pædagogiske assistance, idet professor Kristian Kroman indtil 1899 uformelt var tilknyttet ministeriet som pædagogisk rådgiver. Professor Sophus Sørensen blev ministeriets første officielle konsulent i 1899; stillingen var forbunden med formandsposten for censorerne ved lærereksamen. Han efterfulgtes i 1903 af professor N. A. Larsen, der fungerede til 1930.

Konsulenten skulle afgive erklæring om alle skolespørgsmål, som blev forelagt ham af ministeriet, og skulle rejse rundt i landet for ved selvsyn at få et indblik i skolevæsenets udformning for eventuelt at indgive forslag om forbedringer. Konsulentens arkiv, der ligger i rigsarkivet er en meget vigtig kilde til belysning af ministeriets skolepolitik. Desværre er det usikkert, hvor meget der er bevaret, da en hel del akter fra denne periode er brændt på ministeriets loft, hvor de indtil for nylig befandt sig.

I 1916 fik skolevæsenet sit eget ministerium, idet undervisningsministeriet blev skilt ud fra kirke- og undervisningsministeriet.

1933–1949

Den største forandring i skolevæsenets tilsyn siden 1814 fandt sted ved den nye tilsynslov i 1933. Biskoppen gled helt ud af tilsynet og mistede sin kaldsret til visse lærerembeder.

Amtsrådet med repræsentanter for købstæderne overtog hele bestyrelsen af skolefondens midler i skolerådet, idet amtsskoledirektionen fra 1856 ophørte at eksistere.

De tidligere provstidirektioner forsvandt, idet de erstattedes med *amtsskoledirektioner*, det vil sige en skoledirektion for hver amtsråds-kreds. Skoledirektionen fik i alt 5 medlemmer, af hvilke amtsrådet valgte tre i eller udenfor sin midte. Amtmanden skulle som før være formand, og som en pudsig reminiscens fra det gejstlige tilsyn skulle

det femte medlem være en af amtets provster, der med titlen amtsprovst i princippet fik samme embede, som var blevet oprettet i 1806, men som var gået ind igen i 1822. Det væsentlige var imidlertid, at de folkevalgte repræsentanter nu fik flertal i skoledirektionen.

En vigtig ændring – også arkivalsk – er det, at byerne ikke mere sorterede under skoledirektionen, men direkte under ministeriet.

I tilknytning til amtsskoledirektionen blev der for hvert amt oprettet et nyt embede, idet en af ministeriet udnævnt *amtsskolekonsulent* skulle være skoledirektionens pædagogiske rådgiver. Der var i begyndelsen nogen usikkerhed med hensyn til amtsskolekonsulentens bemyndigelse, idet han også skulle være pædagogisk rådgiver for lærerne ved skoler, der ikke forberedte til nogen statskontrolleret eksamen, men ikke havde inspektionsret over undervisningen. Stort set blev det derfor de enkelte skoledirektioner, der bestemte amtsskolekonsulentens arbejdsområde. Ifølge loven skulle han deltage i skoledirektionens møder uden stemmeret og udtale sig om alle forslag til skoleplaner og undervisningsplaner, som blev forelagt ham af skoledirektionen. Endvidere skulle han udarbejde en samlet indberetning om amtets skolevæsen på grundlag af årlige indberetninger fra skolekommissionerne, og udarbejde statistiske oplysninger om skolevæsenet. Han skulle forhandle med skolekommissionen om sager, som denne eller kommunens bestyrelse forelagde ham, samt endelig arrangere instruktionskursus for lærerne i amtet. Amtsskolekonsulentens stilling var i begyndelsen honorarlønnet, men blev i 1940'erne et kongeligt embede.

Da købstædernes skolevæsen ikke mere hørte under skoledirektionen, fik amtsskolekonsulenterne ingen indflydelse på dette.

Amtsskolekonsulentens arkiv ligger i skoledirektionen; endnu er kun et fåtal af skoledirektionernes arkiver afleveret til landsarkiverne.

På det lokale plan blev skolevæsenets forvaltning lagt helt i hænderne på kommunalbestyrelsen, idet denne skulle vælge alle *skolekommissionens* medlemmer, indenfor eller udenfor dets midte. Alt efter kommunens størrelse kunne antallet af medlemmer i skolekommissionen være fra 5 til 9. Sognepræsten mistede hermed ikke bare sin selvskrevne formandspost, men også sit selvskrevne medlemsskab. I realiteten vedblev mange steder sognepræsten som før at være formand for skolekommissionen, nu indvalgt af kommunalbestyrelsen og

valgt til formand af skolekommissionen. Præsten havde fortsat tilsyn med religionsundervisningen. Fortsat skulle de økonomiske spørgsmål afgøres af kommunalbestyrelsen, medens skolekommissionen stort set fik tilsyn med de samme spørgsmål som før 1933. På et punkt svækkedes skolekommissionens beføjelser afgørende. De private skoler kunne nu selv vælge deres tilsynsmand som skulle godkendes af ministeriet. Kun hvis de private skoler selv ønskede det, fortsatte skolekommissionen med at føre tilsyn med undervisningen. I 1933 bortfaldt en klausul om, at lærere ikke måtte indvælges i skolekommissionen. Han kunne nu også indvælges i kommunalbestyrelsens skoleudvalg.

Lærerråd skulle efter 1933 oprettes ved alle folkeskoler med over to fast ansatte lærere. Det bestod af alle skolens lærerkræfter og valgte nu selv sin formand. Samtlige lærere i en kommune dannede et *fælleslærerråd*. Lærerrådets og fælleslærerrådets beføjelser, der blev fastlagt ved en bekendtgørelse af 13. feb. 1934, fulgte de samme retningslinjer som før. Formændene i de to lærerråd samt skolens leder fik ret til at deltage i skolekommissionens møder, når kommissionen behandlede spørgsmål, der skulle til udtalelse ved respektive skoler. En nyhed i tilsynet på det lokale plan var, at særlige råd ved de enkelte skoler kunne oprettes af børnenes forældre. Hvis en vis del af forældrene (1/3 ved skoler mellem 100–400 elever) henvendte sig til kommunalbestyrelsen, blev der ved skolen valgt et *forældreråd* på 3 medlemmer for en 4-årsperiode, af og blandt skolens forældre og værger. Forældrerådet havde ret til at overvære undervisningen og kunne rette henvendelse til skolekommissionen. Det deltog med stemmeret i skolekommissionsmøder om indstilling til lærerembeder til den pågældende skole og møder der bestemmer årsprøvernes ordning og omfang. I købstæder hvor lærerindstilling gjaldt kommunens samlede skolevæsen, bestemte 1937-loven, at et udvalg af 3 medlemmer fra kommunens forældreråd skulle deltage ved indstillingen. Ved forældrerådets møder skulle skolens leder og lærerrådets formand deltage i forhandlingerne. Det er usikkert, hvor meget materiale der findes fra forældrerådene, og hvor dette er opbevaret i dag.

Ved siden af statskonsulenten for folkeskolen og seminarierne (fra 1939–49 F. C. Kaalund-Jørgensen) der fortsat var formand for censorerne ved lærereksamen, blev der oprettet en stilling i *undervisningsministeriet* som *undervisningsinspektør for de kommunale mellem- og realskoler*. Der blev ikke udarbejdet nogen instruks for undervis-

ningsinspektøren, men han må formodes at have de samme beføjelser som gymnasieskolens undervisningsinspektør, fastlagt i en instruks fra 8. sept. 1906. Til sin hjælp havde ministeriet en alt større stab af *faginspektører*. Materiale fra statskonsulenten og undervisningsinspektøren findes i ministeriets arkiv, i RA.

Ved den nye tilsynslov i 1949 blev tilsynet fra 1933 i princippet ført videre.

Blot skal nævnes at endnu en konsulent blev tilknyttet ministeriet, *konsulenten for ungdomsskolen* (efter ungdomsskoleloven af 1942). I hvert amt skulle der ansættes en *konsulent for særundervisningen*, og materiale om denne virksomhed må findes i amtets arkiv.

Forældrerådene, der ikke havde givet forældrene den indflydelse på skolen, som mange ønskede, blev nu afløst af *skolenævn*, der enten blev valgt ved hver skole i kommunen eller ved hver kommune med repræsentanter for hver skole. Skolenævnets repræsentanter blev medlemmer af skolekommissionen. Skolenævnenes arkiver har som regel fulgt formanden, og flere steder opbevares de i skolekommissionens arkiv.

En udførlig omtale af de enkelte skolemyndigheders arbejdsområde og beføjelser eller tilsynsloven i 1949 findes i A. Barfod: »Håndbog i lovgivningen om den danske folkeskole« 1950. Vi er imidlertid omkring 1950 så langt fremme mod vor egen tid, at det er problematisk at få adgang til materialet i de lokale skolearkiver og uden dispensation helt udelukket i de offentlige arkiver.

Den principielle opdeling af skolens tilsyn mellem centraladministration og de forskellige lokale tilsynsmyndigheder, der fandt sted i 1814-loven forblev stort set uændret frem til 1949. I takt med samfundets demokratisering er udviklingen gået i retning af større medbestemmelsesret for de folkevalgte organer og for dem skolen vedkommer i dens daglige arbejde, skolens leder, lærere og forældre. Nye organer er kommet til og i takt hermed flyder kildematerialet om skolens historie rigere og giver historikeren mulighed for at give et alsidigt billede af skolens udvikling med hensyn til den skolepolitik der har været ført fra såvel skolens lærerpersonale, skolebørnenes forældre som fra kirkelige, kommunale og statslige myndigheder. Problemet for skolehistorikeren er derfor ikke at finde kildemateriale om skolens historie, men *hvor* han kan finde skolens materiale opbevaret. Da de kommunale myndigheder endnu ikke har afleveringspligt

til landsarkiverne er det i kommunerne, at problemet er størst. Man må håbe på, at en afklaring om kommunernes sikring af de enkelte skolars materiale snart kommer, og at kommunerne vil åbne deres egne arkiver for interesserede lokalhistorikere, der ønsker at beskæftige sig med skolens historie.

Litteratur:

- Joakim Larsen, Skolelovene af 1814 og deres tilblivelse aktmæssigt fremstillet. 1914.
- H. V. Skibsted, Almueskolevæsenet i de danske købstæder og landdistrikter fremstillet efter de derom gældende regler. 1866, 1876.
- Henrik Lehmann, Håndbog i lovgivningen om den danske folkeskole. 1909.
- A. Barfod, Skoletilsynsloven af 20. maj 1933. 1936.
- A. Barfod, Håndbog i lovgivningen om den danske folkeskole. 1950.